

Napomene uz evropske teme

Društvena i politička kretanja u mediteranskim zemljama Zapadne Evrope

Ivan Iveković

Portugal, Španjolska, Italija, Grčka, Turska, ali i Francuska i Britanija, bile su zemlje zapadnoevropskog saveza koje je najteže pogodila ekonomska recesija. *Ekonomске nedaće utjecale su na ubrzanu klasnu diferencijaciju, što je postupno dovodilo do sve težih socijalnih i političkih konflikata.* Prvi simptomi krize najavljeni su još studentskim nemirima 1968. godine. Podsjećamo: to je bilo vrijeme »krize političkih institucija«, velikih rasprava o »strukturalnim reformama privrede« i o »američkom izazovu«, vrijeme kada su grupe znanstvenika i stručnjaka počele govoriti o »alternativnim modelima razvoja«. Kako su tradicionalne radničke organizacije — partije i sindikati — ostale izvan tadašnjih događaja, evropska desnica je u konfrontaciji s izvanparlamentarnom ljevicom odnijela prevagu.

Ipak, počeli su pucati okviri postojećih političkih sistema na najslabijim karikama: u Grčkoj (obaranje pukovničke diktature) i u Portugalu (demokratski prevrat Pokreta oružanih snaga); Turska je ponovno bila zahvaćena socijalnim i političkim previranjima, dok je u Španjolskoj još za života Franka počela postfrankistička era. Iako je vladajuća desnica još jednom konsolidirala svoje političke pozicije, od tog vremena u Italiji i Francuskoj dolazi do postupnog uspona lijevih partija.

Događaji iz 1968. godine bili su povod da *velike radničke partije zapadnoevropskog dijela Mediterana počnu preispitivati svoju strategiju i taktiku u borbi za vlast.* Komunističke partije Italije, Španjolske i Francuske *postupno evoluiraju do koncepta evrokomunizma, prihvaćajući kao svoju strategiju na unutrašnjem planu — parlamentarni put osvajanja vlasti, partijski pluralizam i mješovitu privredu, a na vanjsko-političkom planu — pripadništvo NATO paktu i ZET-u (uz nastojanja da se Evropa osamostali u odnosu na SAD, odnosno, uz nastojanje da se u »okvirima zapadnog vojno-ekonomskog saveza vodi nezavisna nacionalna politika«.*

S druge strane, na poticaj reorganizirane Socijalističke partije Francuske *postupno dolazi do formiranja južno-evropskog socijalističkog krila* koje se, vraćajući se nekim izvorima marksizma, kritičkije postavlja u od-

nosu na kapitalistički poredak. Socijalistička partija Francuske, u kojoj sve značajniju ulogu igraju lijeve snage, prelazi iz taktičke opozicije vladi u stratešku opoziciju. Talijanski socijalisti napuštaju vladu »lijevog centra« u kojoj su godinama bili mladi partner demokršćana. Polazeći od sličnih premisa i Radnička socijalističke partije Španjolske gradi svoje pozicije.

Moglo bi se reći da dolazi do *konvergencije evolucije komunističkih i socijalističkih partija*. Rezultat takve konvergencije bio je u Francuskoj — Zajednički program ljevice (komunisti, socijalisti i lijevi radikali), u Španjolskoj je u praksi, ako ne i u teoriji, ostvaren privremeni savez demokratskih snaga u borbi protiv frankizma (u kojem su se, uz komunističke i radničke socijalističke partije našle i mnoge druge grupacije), u Portugalu su nekoliko mjeseci socijalisti i komunisti dijelili odgovornost vlasti, itd. Na različit način, ali do slične konvergencije dolazi i u Italiji, gdje KP, »preskačući« socijaliste i druge lijeve formacije, nudi demokršćanima formulu »historijskog kompromisa«.

Ukratko, na političkoj sceni zapadnoevropskih mediteranskih zemalja došlo je u razmaku od svega nekoliko godina do ogromnih promjena.

Kakvi su klasni pomoci omogućili takvu političku evoluciju?

Prije svega su to *promjene do kojih je došlo u okvirima onih slojeva koji bi se mogli svrstati u kategoriju radnih ljudi ili radničke klase u širem smislu te riječi*, podrazumijevajući pod tim pojmom sve one koji žive isključivo od vlastitog rada, odnosno od prodaje svojih fizičkih i umnih sposobnosti na kapitalističkom tržištu rada. Životni standard te široke kategorije ljudi počeo je stagnirati. Osim toga, veoma je oštro postavljeno pitanje kvalitete života, što sve jasnije postaje uskim grlom industrijaliziranih urbanih zajednica (borba za zdravu čovjekovu okolinu, za humanizaciju stambenih naselja i radnog mjesta, za puniji kulturni život nalazi sve više mjesta i u programima pojedinih partija). Na kraju, dnevnom redu se snažno nametnulo pitanje sudjelovanja radnika u odlučivanju (participacija, industrijska demokracija, samoupravljanje). Jednom riječju, došlo je do masovne reakcije na politiku vladajućih krugova. Radni slojevi više nisu htjeli plaćati računc pogrešne privredne orijentacije vlada svojih zemalja. I, logično, pružili su punu podršku programima lijevih partija. U praksi je također, poslije dugogodišnje razjedinjenosti, ostvareno akciono jedinstvo sindikalnog pokreta (u Italiji i Francuskoj).

Međutim, značajniji od promjena do kojih je došlo u okvirima radnih slojeva stanovništva, koji su i ranije dobrim dijelom glasali za lijeve partije, su *pomoci do kojih je došlo kod tzv. srednjih slojeva* (sitne i srednje buržoazije, liberalnih profesija, sitnih scoskih posjednika, i sl.). Svi se oni osjećaju ugroženi politikom vlada koje favoriziraju krupni kapital. Velike monopolističke kompanije, od kojih su mnoge vezane za američke privredne interese, istiskuju sa tržišta sitne domaće poduzetnike i posjednike. Njihovom relativnom osiromašenju pridonosi i galopirajuća inflacija. Njihov standard stagnira ili čak opada. Sve to dovodi do određene nivelacije uvjeta života i rada srednjih radnih slojeva stanovništva i do privremenog potiskivanja klasnih razlika koje ih dijele.

Političke posljedice su logične: *srednji slojevi se postupno odvajaju od krupne buržoazije* koja im je dotad osiguravala određeno »blagostanje« i prilaze radničkoj klasi i njezinim političkim organizacijama koje nude »alternativu« sadašnjem razvoju. Antimonopolističke i nacionalističke tendencije odnose prevagu: mnogi pripadnici srednjih slojeva počinju glasati za socijalističke i komunističke partije. Na njihov poticaj dolazi do unutrašnje transformacije nekih građanskih stranaka (na primjer: jačanje lijevih tendencija u Demokršćanskoj partiji Italije, ili još drastičniji primjer evolucije Radikalne partije Italije). Jedan manji dio deklasiranih elemenata sitnoburžoaskog porijekla prilazi ekstremno desnim ili ekstremno lijevim grupacijama.

Proces raslojavanja pogada i vladajuće krugove. Ni krupna buržoazija nije više jedinstvena, i ona se dijeli na više antagonističkih sektora (pristalice »evropske Evrope« i »proameričke Evrope«, sukob etatičkog kapitala i privatnomonopolističkog, sve veći razlaz između sjeverne i južne Evrope, itd.). Raspadaju se vladajuće koalicije koje su godinama upravljale sudbinom pojedinih zemalja. Političari su rastrzani između vlastitih klasnih interesa i biračkog tijela koje ih postupno napušta, između subjektivnih želja i objektivnih mogućnosti. U tom pogledu je ilustrativna kriza koja je zahvatila vladajuću koaliciju u Francuskoj gdje je, nasuprot ujedinjenoj ljevici, došlo do otvornog sukoba golista (Chirac) i destenovaca, koji može imati dalekosežne posljedice. U Italiji se jednobojna demokršćanska vlada zapravo nalazi u manjini i održava se samo zahvaljujući dobroj volji komunista. Parlamentarni izbori u Španjolskoj su označili definitivni poraz klasične desnice i raspad frankističke koalicije. Pod rukovodstvom premijera Suareza konstituirala se nova vladajuća većina, ali je i ona veoma heterogena.

Sadašnjoj krizi i neizvjesnoj budućnosti lijeve partije nude svoje alternative. Iako od partije do partije i od programa do programa postoje značajne razlike, te se alternative mogu svesti na slijedeće zahtjeve:

Zahtjev za pravednijom unutrašnjom preraspodjelom nacionalnog bogatstva u korist najširih slojeva stanovništva (što uključuje kako radničku klasu, tako i srednje slojeve) znači i pravedniju raspodjelu tereta sadašnjih ekonomskih poteškoća. Zahtjev je jednodušan i njegovu legitimnost priznaju i vladajući krugovi. Do razmimoilaženja dolazi kada počnu rasprave o tomu na koji se to način može postići (porezni sustav), državni internacionalizam u privredi, nacionalizacije, socijalna davanja, itsl.). Pravednija unutrašnja preraspodjela je osnovni preduvjet smirivanja socijalnih konflikata, a socijalno primirje osnovni je preduvjet, kako se naglašava, privrednog ozdravljenja Evrope. Ako se svedu na svoje proste činioce, onda se u krajnjoj analizi i programi što ih nude velike lijeve partije svode na osiguranje tog socijalnog mira. To je na primjer smisao »historijskog kompromisa« što ga nudi KP Italije koji, bez obzira na oštre demantije, znači ponudu za zaključenje privremenog klasnog kompromisa ili socijalnog pakta. To je smisao i odluka KP Francuske da odustane od klasičnog koncepta diktature proletarijata. Međutim, da bi se taj kompromis ostvario na terenu politike, neophodne su sadržajne koncesije buržoazije, a ona ih, barem za sada, ne želi ili ne može pružiti.

Pravednija unutrašnja preraspodjela, kako energično uvjeravaju predstavnici lijevih partija, ne bi ugrozila same osnove postojećeg društvenog i političkog sistema. Ona ne teži njegovom rušenju, već jedino njegovom reformiranju, prilagođavanju, poboljšanju. Dapače, takva evolucija omogućuje sistemu da se privremeno konsolidira na novim temeljima. Pri tome je put u demokratski socijalizam zacrtan kao dugotrajan i postupan proces.

Kad ne bi bilo širih političkih i međunarodnih implikacija preraspodjele koja bi se izvršila unutar pojedinih zapadnoevropskih zemalja, takva se evolucija ne bi nužno kosila s interesima američkog kapitala. U tom pogledu bit će veoma zanimljivo pratiti eventualna »otvaranja« američke administracije prema evrokomunizmu.

Međutim, *američki kapital je i te kako osjetljiv na zahtjeve za pravednijom preraspodjelom na međunarodnom planu*, na zahtjeve koji su postavljeni na dnevni red međunarodne zajednice borbom za novi međunarodni ekonomski poredak. Ali, ti zahtjevi se danas ne postavljaju samo u relacijama Sjever — Jug (industrijski razvijene zemlje — zemlje u razvoju), već i u odnosima Evropa — Amerika, Japan — Amerika, južna Evropa — sjeverna Evropa. Dok su razvijene zapadne zemlje više manje jedinstvene u suprotstavljanju zahtjevima zemalja u razvoju, dotle su veoma podijeljene kad je riječ o njihovim međusobnim ekonomskim odnosima. Jer, koliko god su vladajući krugovi zapadnoevropskih zemalja izloženi pritisku vlastitih širokih slojeva stanovništva, toliko su i SAD izložene stalnom pritisku svojih saveznika. Evropska krupna buržoazija, pa čak i ona koja je ekonomski vezana za američki kapital, želi veći udio u eksploataciji Trećeg svijeta i ne miri se lako s vlastiti istiskivanjem iz zona koje je tradicionalno smatrala »svojima« (bivše kolonije).

Na privrednom planu se između zapadnih saveznika razvija oštra konkurentna borba koja je najvidljivija u trećim zemljama. Borba se vodi i između krupnih međunarodnih korporacija čiji interesi nisu uvijek jednaki, a sukobi nisu rijetki unutar pojedinih multinacionalnih kompanija. Ponekad ti rivaliteti rezultiraju pravim malim ratovima koji se vode preko posrednika (na primjer građanski rat u Nigeriji), a još češće državnim i vojnim udarima na tlu nerazvijenih zemalja Afrike, Azije ili Latinske Amerike. Nije rijedak slučaj da su se u tim lokalnim sukobima pojedini zapadni saveznici našli na suprotnim stranama.

Moglo bi se čak reći da vladajući evropski krugovi, za razliku od lijevih partija u vlastitim zemljama, imaju daleko definiraniju i razrađeniju politiku prema zahtjevima zemalja u razvoju. *Tema novog međunarodnog ekonomskog poretka zahvaćena je tek deklarativno u programima komunističkih i socijalističkih partija zapadnoevropskog Sredozemlja*. A kad je ipak pokreću, to čine u političkim, a ne ekonomskim kategorijama, kritizirajući stavove vlastitih vlada, ali ne nudeći alternative. Pri tomu su veze koje pojedine od njih njeguju s vladajućim pokretima arapskih zemalja izrazito manifestnog karaktera. Uzroke takvog stava lijevih partija treba tražiti u činjenici da i najširi slojevi stanovništva u Zapadnoj Evropi imaju materijalne koristi od sadašnjeg svjetskog ekonomskog poretka. Objektivno, oni su sudionici u eksploataciji koju visokorazvijene zemlje vrše nad

nerazvijenima. Njihov relativno visok životni standard počiva upravo na toj eksploataciji (sličnoj eksploataciji su izložene i zemlje evropskog juga koje su prinudene izvoziti jeftinu radnu snagu u bogatije zemlje sjeverne Evrope).

To odsustvo stavova prema gorućim problemima današnjeg svijeta predstavlja, barem za sada, gotovo *nepremostivu prepreku u uspostavljanju sadržajnijih veza između progresivnih snaga sjevernog i južnog dijela Mediterana*. Uostalom, to se i vidi po indiferentnom držanju političkih snaga u arapskom svijetu prema fenomenima kao što su evrokomunizam ili nove tendencije u okvirima socijaldemokratskog pokreta. Dakle, ako bi u perspektivi trebalo tražiti neku sponu za povezivanje progresivnih tendencija mediteranskog sjevera i juga, onda bi se ona morala tražiti u zajedničkom pristupu temi novog međunarodnog ekonomskog poretka. To bi, dakako, zahtijevalo daleko aktivniji i nov odnos evropskih lijevih partija.

Kako danas stoje stvari, evropski komunisti i socijalisti se nalaze na začelju inicijativa koje prema arapskim zemljama pokreću vladajući krugovi njihovih zemalja. U tim inicijativama su uvijek bile najaktivnije vlade Italije i Francuske, a sklonosti prema Trećem svijetu su veoma izražene u Portugalu, Grčkoj i vjerovatno je da će se manifestirati u Španjolskoj. Dodajmo da na poticaj Italije i Francuske i Zajedničko evropsko tržište (ZET) nastoji formulirati svoju politiku prema Mediteranu. Ne ulazeći u nijanse, koje očito postoje, rekli bismo da vladajući krugovi evropskog juga teže osiguranju privilegirane uloge posrednika u razmjeni između razvijenog evropskog sjevera i arapskih zemalja. Niz bilateralnih ekonomskih aranžmana, što ih s pojedinim arapskim zemljama imaju na primjer Francuska ili Italija, upravo teži postizanju tog cilja. Razumije se, i jedna i druga zemlja prioritet daju aranžmanima koji se odnose na uvoz sirove nafte i njezinu preradu. Ukoliko u vladajućim krugovima Evrope postoje snage koje teže emancipaciji od američkog tutorstva, jedina šansa njihovog eventualnog uspjeha leži u razvijanju posebnih ekonomskih veza s arapskim svijetom s jedne strane i Istočnom Evropom s druge. A to je teren na kom su vladajući krugovi u praksi još uvijek u velikoj prednosti pred lijevim opozicionim snagama.

Kao što nisu ozbiljnije načeli temu novih ekonomskih odnosa s arapskim svijetom, tako lijeve partije evropskog dijela Mediterana nemaju ni razrađene stavove o privrednim odnosima sa SEV-a, (istovremeno je SP Njemačke, prvenstveno zbog ekonomskih interesa, pristupila »otvaranju« prema Istoku). Glavni razlog leži u tome što politiku te suradnje nose poslovni krugovi, a samim tim i postojeće vlade, dok se lijeve partije u ovom dijelu Evrope nalaze u opoziciji. Međutim, postoje i politički razlozi: komunističke partije izbjegavaju temu kako bi izbjegle optužbe da se još uvijek nisu dovoljno emancipirale od Moskve (a emancipacija od Moskve je jedan od temeljnih principa evrokomunizma). Razumljivo je da u tim uvjetima socijalisti ne mogu preuzeti ulogu zagovornika »posebnog veza« s Istokom. Vladajući krugovi, dakako, nemaju tih kompleksa.

Istovremeno lijeve partije, a osobito komunističke, veoma oštro napadaju »jednostranu vezanost Evrope za američki monopolistički kapital« i

zagovaraju potrebu »diverzifikacije ekonomskih veza«, što ispravno smatraju preduvjetom postupnog osamostaljenja Evrope u odnosu na dvije su persile. Iako sadašnju podijeljenost Evrope prihvaćaju kao činjenicu i ne smatraju da se ona može jednostavno ukinuti, programski su orijentirani na postupno prevladavanje tog stanja koje će dovesti do formiranja Evrope koja neće biti »ni antisovjetska, ni antiamerička«. Pri tome se često kao *uzor ističe nezavisna i nesvrstana pozicija socijalističke Jugoslavije, ali nesvrstanost nije kao izričit zahtjev ugrađena u političke programe ni jedne od tih partiju*. Ocjenjuje se, vjerojatno, da bi isticanje principa nesvrstanosti u današnjem vremenu blokovski podijeljene Evrope antagoniziralo ne samo SAD već i SSSR.

Ukoliko bi lijeve koalicije došle na vlast u dijelu evropskog Sredozemlja, one bi *pokušale provesti politiku »strukturalnih reformi« privrednog života*. Ako se može suditi po objavljenim programima, pokušat će se, u okvirima mješovitog ekonomskog sistema, ostvariti ravnoteža između privatnog i državnog sektora.

Komunističke partije su unaprijed uvjeravale da neće provoditi nacionalizacije koje su same sebi svrhom, ali su istovremeno potvrdile da će težiti ograničavanju svemoći monopolističkog kapitala. U toj svojoj namjeri, razumije se, *poklanjaju posebnu pažnju razvoju državnog i mješovitog sektora*. Druge mjere su: planiranje, kontrola cijena i tržišta, pravednija porezna politika, državna pomoć sitnim i srednjim poduzećima, kontrola nadnica i plaća, itd. — dakle, sve u svemu, *ipak se teži znatnom povećanju uloge države u privrednom životu*.

Socijalističke partije, kod kojih su ti akcenti manje izraženi, ukazuju na *opasnosti birokratizacije i mogućih deformacija sistema*. U raspravi na liniji komunisti — socijalisti ovi posljednji, pod pritiskom vlastitog lijevog krila, sve češće istupaju s *idejom samoupravljanja* koju suprotstavljaju ulozi države-poslodavca kao nosioca kapital-odnosa. Rekli bismo da je za rukovodstva pojedinih socijalističkih partija tema samoupravljanja više propagandno oružje u borbi protiv komunista koji je uopće nisu stavili na dnevni red, nego temeljno opredjeljenje (ako već neke socijalističke partije ističu svoju formulu samoupravljanja — smatraju da je mogu nakalemiti na situaciju u kojoj će i dalje prevladavati privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju). U praksi to znači da parola o samoupravljanju, na način na koji je interpretiraju pojedini socijalistički lideri, može poslužiti i kao paravan za konzervaciju sadašnjih kapitalističkih odnosa eksploatacije. To je i »protuargument« komunističkih partija.

Međutim, *dilema podržavljenje ili podrštavljenje privrednog života će s perspektivama pobjede lijevih koalicija postajati sve aktualnijom*, a postavit će se svom snagom ukoliko lijeve partije zaista dođu na vlast. Od njezinog razrješenja zavisit će i budući društveni razvoj. Usudujemo se prognozirati da će u tom slučaju, barem u prvo vrijeme, prevagu odnijeti snage koje se iz strateških ili taktičkih razloga zalažu za jačanje etatističkih tendencija koje se logično nadovezuju na već postojeće elemente državnog kapitalizma. Posljedica takve orijentacije bila bi na unutrašnjem planu jačanje suprotnosti između privatnog i državnog kapitala, što bi bila osnova na kojoj bi se oblikovali odgovarajući klasni i politički savezi, što

bi opet utjecalo i na međunarodna opredjeljenja subjektivnih snaga uključениh u taj proces.

»Prirodna« shema tih vanjskih savezništava je *domaći privatni kapital* — *međunarodni privatni kapital* (sadašnji zapadni savez na čelu s SAD) s jedne strane i *domaći državni kapital* — *strani državni kapital* s druge strane (dakle varijanta koja ide u prilog uspostavljanju privilegiranih veza s Lagerom, odnosno SSSR-om). Međutim, u križaljku se uključuju i *drugi elementi*: praksa zapadnoevropskih zemalja je pokazala da razvoj državnokapitalističkog sektora nije nespojiv s globalnim kapitalističkim sistemom u kojem dominantnu ulogu igraju privatne monopolističke kompanije; dapače, sistem je, naročito u svojim najslabijim karikama — dakle u manje razvijenim zemljama — favorizirao razvoj državnokapitalističkog sektora (izrazit primjer na evropskom jugu je Španjolska, gdje se državnokapitalistički sektor razvio u eri frankizma), koji je postao »mladi« partner transnacionalnih korporacija. Kao značajan korektiv se pojavljuju i ideološko-politička opredjeljenja rukovodećih subjektivnih snaga u pojedinim zemljama, tako da su moguće i druge sheme privremenijih ili trajnijih međunarodnih savezništava.

Ulomak iz žive studije

»Proces društveno-ekonomskih i političkih promjena u zemljama sredozemlja — Klasni i politički savezi«